

Әбдіжәділқызы Ж.

Телеочерк жанрының тарихи мәні мен даму тенденциялары

Мақалада телеочерк жанрының тарихи маңызы ғылыми-теориялық тұрғыда қарастырылып, отандық телеочерктердің кәсіби деңгейіне баға беріледі және аталмыш жанрдың даму тенденцияларына шолу жасалады. Автор Ш. Уәлиханов, М. Әуезов, С. Мұқанов, Ә. Нұршайықовтардың очерктерін ұлттық көсемсөздің үздік үлгісі ретінде ұсынып, жанр аясындағы дәстүр мен жаңашылдықты салыстыра саралайды.

Түйін сөздер: оқиғаға жан бітіру әдісі, тұлғатану, интеллектуалдық деңгей, рухани өнім, фичерз.

Abdizhadilkzy Zh.

Historic essence and tendencies of development of the genre of a tele-essay

In the article the historical significance of a tele-essay genre is examined with scientific and theoretical point of view and the professional level of domestic tele-essays is assessed and an overview of trends in the development of this genre is made.

Author examines essays of Ch. Valikhanov, M. Auezov, S. Mukanov, A. Nurshayykov as a model example of national publicism, conducts comparative analysis of traditional and innovative approaches, used in this genre.

Key words: revitalization method of events; knowledge of the person; intellectual level; spiritual product, ficherz.

Абдижадилқызы Ж.

Историческая сущность и тенденции развития жанра телеочерка

В статье рассматривается историческая значимость жанра телеочерка с научно-теоретической точки зрения, оценивается профессиональный уровень отечественных телеочерков и делается обзор тенденций развития данного жанра.

Автор изучает очерки Ч. Валиханова, М. Ауэзова, С. Муканова, А. Нуршайыкова как образцовый пример национальной публицистики, проводит сравнительный анализ традиционных и новаторских подходов, используемых в этом жанре.

Ключевые слова: метод оживления события, познание личности, интеллектуальный уровень, духовный продукт, фичерз.

ТЕЛЕОЧЕРК ЖАНРЫНЫҢ ТАРИХИ МӘНІ МЕН ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

«Сіздерді «төртінші билік» деп кездейсоқ атамайды. Қазір БАҚ адамдар үшін «қиындықты қалай еңсеруге болады, қиындыққа қалай төтеп береміз?» деген мәселелерде «кеңесші» ретінде көрінуге тиіс. Азаматтарды басқа адамдардың тәжірибесі арқылы ізгілікке баулу – парыз. Біздің ғылыми және шығармашылық интеллигенцияға да осындай роль жүктеледі. Сенімділік, жеке белсенділік, төзімділік, патриотизм, Отанға деген сүйіспеншілік тәрізді көңіл күйді орнықтыратын материалдарды жиі беруі керек» [1].

Назарбаев Н.Ә.

Қазіргі заманғы телевизия – қалың көпшілік үшін ақпарат айнасы. Әлеуметтану саласының зерттеулеріне зер салсақ, 98 пайыз телекөрермен күнделікті өмірде болып жатқан оқиғаларды тележаңалықтар топтамасынан көріп біледі екен. Әлбетте, басылым беттерінен оқып, радиодан тыңдаған ақпараттармен салыстырғанда экраннан көрген ақпаратқа деген наным-сенім, яғни, иланым әлдеқайда жоғары, мейлінше, басым болады. Мәселен, жер сілкінісі болғанын теледидардан көріп көз жеткізгенше, өзі тұрып жатқан жерде жер сілкінісінің белгілі бір мөлшердегі толқыны жүріп өткеніне сенбейді. Ал теледидардан айтылған ақпаратқа дәйекті, тексерілген анық-қанық ақпарат екеніне кәдімгідей сенеді. Сондықтан да бейнелі ақпарат жеке бір тұлғаға әсер ете отырып, оның өмірге деген көзқарасын өзгертуге елеулі ықпалын тигізеді. Күні бойы энергиясын жұмсап, еңбек етіп келген кісінің өзі секілді қарапайым жұмыстан бастап, кейіннен айрықша жетістікке жеткен адамдардың жүріп өткен жолы, табанды талпынысы, ерік-жігерге толы ерекше қадамдары, күрестері мен жеңістерін өз көздерімен көргенде ертеңгі күнге деген құлшыныстары артып, сенімдері нығая түсетіні сөзсіз. Бұл ретте, жасампаз жарқын өмір, өнегелі іс кейіпкерлері туралы телеочерктердің барша және әрбір көрермен үшін рухани негізде және психологиялық тұрғыда маңызды екені ақиқат.

«Очерк жанры – кейіпкер әңгімесі мен журналистік зерттеудің арасын жалғап тұрған аралық жанр. Очерктің негізі – өмірлік факті» [2]. Очерк жанрының әлемдік журналистикадағы атауы – фичерз. Очерк жанрында жазудың стилі әр алуан бо-

лып келеді, оның қатып қалған қағидасы немесе нақты бір белгіленген үлгісі жоқ. Себебі, очерк өз табиғатында әдебиет, өнер, ғылым үшеуін бір арнаға тоғыстыратын журналистиканың синтетикалық жанры болып табылады. Очерктегі фактілер барынша көркем сипатта баяндалады.

Телеочерк – ақпаратты, талдамалы жанрлар функциясын атқара отырып, қамтитын тақырыбының ауқымына, нысанын тереңінен дәйектеу деңгейіне және мейлінше шынайы суреттелуіне қарай деректі-көркем жанрларға келіп топтасатын сүбелі жанр. Очерктің негізгі нысанасы адам, проблема, кейде оқиға, құбылыс болып табылады. Оның ең басты ерекшелігі – кейіпкердің немесе оқиға куәгерінің шынайы деректі әңгімесі. Сондықтан да очерк дәл фактіге, нақты дерекке, толыққанды дәйекке құрылады. Өйткені, очерк кейіпкері – кәдімгі өмірдегі адамның өзі. Очеркте өмірде бар адамның өзі, шын мәнінде болған оқиға, көзге көрінген құбылыс туралы ғана баяндалады. Онда нақты бір адамның келбеті сомдалып, тағдыры сөз болады немесе өмірде орын алған оқиғаның қыр-сыры, мән-мағынасы ашылады. «Телеочерк ұзақ уақыт аясындағы өмірлік процестерді қамтиды. Дәл осы арада әдеби көркем очерк пен телеочерктің айырмашылығын айқын аңғаруға болады. Әдеби көркем очеркте бәрі сөзбен сомдалады, көркем тілмен көмкеріледі. Ал бейнелі тілде сөзбен баяндалған дүниенің өзін бейнемен қолма-қол көрсету керек. Демек, өмірде болған оқиғаны (бұрын болып кеткен), қандай да бір фактіні сол қалпында қайтадан көрсетуге тура келеді» [3]. Бұл ретте, телеочерктің шығармашылық ұжымы: сценарист пен режиссер, редактор мен оператор «оқиғаға жан бітіру әдісіне» (автор ұсынған термин) жүгінеді. Әлбетте, бейнелі журналистикадағы бұл кәсіби тәсіл өмір шындығын суреттеудің айрықша үлгісін талап етеді. Өйткені, ол жай ғана актердің ойынын қою емес, шын мәнінде, іс жүзінде болған оқиғаны көрерменнің көз алдына келтіру. Бірінші кезекте сценарист пен режиссердің ұшқыр қиялындағы дәлдік, екінші кезекте ролді атқаратын (ойнайтын емес, атқаратын) адамдар мейлінше очерк кейіпкеріне ұқсас болып, ал оқиға барынша сәйкес келіп туруы тиіс. Осы орайда, профессор М. Барманқұлов шынайы өмірдегі кейіпкер туралы әңгімені экран арқылы көрерменге ұсынудың үш тәсілін атап көрсетеді: «Біріншіден, кейіпкер әңгімесіндегі шынайы болған оқиғаны актерлер ойыны арқылы жеткізу; екіншіден, кинохрониканы және басқа да ресми құжаттарды пайдалана отырып, кейіпкердің ролін мейлін-

ше ұқсатып актер ойынымен беру; жасырын камераны қолданып, оған қоса ситуациялық ойын ойнату арқылы өмірдегі кейіпкердің өз ролін өзіне орындатады»[4]. Сол тұрғыдан алғанда, очерк – өнер туындысы, көркем шығарма болып табылады. Бейнеленетін нысанына қарай очерк портреттік, проблемалық және жолсапар болып үш топқа бөлінеді:

Портреттік очерк. Бұл – очерктің кең таралған түрі. Өйткені, ол жеке адамның тағдырына, оның өмірі мен еңбек жолына, бастан өткерген оқиғалары мен қол жеткізген табыстарына арналады. Нақты деректер мен көркем образдар негізінде жеке тұлғаның көсемсөзбен көмкерілген портреті жасалады. Портреттік очеркте қоғамдағы айрықша адамдардың асқақ бейнесі, айбарлы рухы дәріптеледі. Олардың өнегелі істері, рухани әлемі, жандүниесі, болмыс бітімі – бойындағы адамгершілік қасиеттері, әлеуметтік белсенділігі, жеке тұлғаны қалыптастырудағы қоғамның ролі, ортаның әсері мен ықпалы ашып көрсетіледі. Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, режиссер Жаңабек Жетіру «Алаш айнасы» газетінде берген сұхбатында: «Өмірде бар тұлғаларды жан-жақты зерттеп, мүмкіндігінше олардың бейнесін камераға түсіріп алып, сақтап қалуға тырысып жүрміз. Соның нәтижесінде кешегі Қадыр Мырза Әлі, Тұманбай Молдағалиев, Камал Смайылов, Зейнолла Қабдолов сынды талант иелерінің өздерін түсіріп, өздерін сөйлетіп, портреттерін сомдап үлгердік. Сонымен қатар, бүгінде ортамызда жүрген Камал Ормантаев, Олжас Сүлейменов, Есмұхан Обаев, Секен Тұрысбековтер туралы да телехабарлар түсірілді» [5] деп атап айтады. Шын мәнінде, қазіргі таңда отандық телеарналарда кейіпкер келбетін танытып, тұлғалардың образын ашуда көптеген телебағдарламалар жарыққа шығуда. «Қазақстан» ұлттық арнасындағы «Жарқын бейне» және «Келбет» бағдарламалары. Екеуінің де жанры – портреттік телеочерк. «Жарқын бейне» бағдарламасының мақсаты – өмірден өткен танымал тұлғалардың шаңырағында болып, олардың ел үшін еткен ерен еңбегі, қалдырған мұрасы жайында отбасымен сыр бөлісу арқылы тұлғаның жарқын бейнесін еске алу, атқарған игі істерін, жүріп өткен жасампаз жолын, артында қалдырған өнегесін бүгінгі ұрпаққа дәріптеу. Ал «Келбет» бағдарламасы өз тақырыбына қазақ елінің мәдениеті, әдебиеті, өнері мен тарихына еңбегі сіңіп, ел құрметіне бөленген қайраткерлердің өмірі мен еңбек жолын, отбасындағы, өз ортасындағы үлгілі істерін арқау етеді. Дәл осындай танымал же-

ке тұлғалар туралы телебағдарламалар тізбегі «Хабар» телеарнасында да, «Білім және мәдениет» арналарында да кездеседі.

Проблемалық очерк. Очерктің бұл түрінде қоғамдағы саяси, экономикалық, әлеуметтік ахуал нысанаға алынады. Оған ауыл, аудан, облыс, тіпті, республика аумағындағы шешімін күткен шаруалар, ілгері басуға кедергі болған кейбір кертартпа әрекеттер негіз болады. Мұнда заман ағымындағы, күн тәртібіндегі өзекті мәселе негізгі нысанаға айналады да, журналист дәйекті фактілерге сүйене отырып, сол мәселенің шешілу жолдарын сөз етеді. Осы орайда, очеркист өзінің журналистік позициясын танытып, өз тарапынан ой толғайды. Сондықтан да, очеркке сараптау, талдау, терең толғанып, нақты пікір білдіру, ащы шындыққа сүйеніп, ашық сын айту тән. Мұхтар Әуезовтің «Түркістан солай туған», Әзілхан Нұршайықовтың «Алыстағы ауданда» деген очерктері проблемалық очерктің үздік үлгісі десе болғандай. Қазіргі заманғы электронды БАҚ-та очерктің бұл түрі журналистік зерттеу сипатында көрініс табуда.

Жолсапар очерк. Бұл жанр – очерктің ең байырғы түрі. Жолсапар очерктері Шоқан Уәлихановтың «Жоңғария очерктері», Мұхтар Әуезовтің «Индия очерктері» және «Америка сапарлары», Сәбит Мұқановтың «Халықтық Германияда» атты шығармаларынан бастау алады. Автор өзінің сапар барысында көзбен көріп, қолмен ұстап өзі куә болған оқиғаларды жаңа жерден, жаңа елден, сол елді мекендейтін адамдармен кездесу кезінде алған әсерлерін аралап ұсынады. Жолсапар очеркте автор сол туындыдағы кейіпкерлердің бірі болып табылады. Онда журналистің іс-сапар кезінде көрген-білген фактілері, құбылыстары, оқиғалары туралы адамзат тағдырындағы сан қилы сәттер жайлы алған әсері, түйген ойы баяндалады. Жолсапар очерк ел мен жер, әлем аясында жасалатын саяхат. Очерктің бұл түрі журналистің болмысты тану барысында көңіліне тоқып, көкейіне ұялатқан ойларын халыққа жеткізу әдісі ретінде жүзеге асады.

Әлбетте, очерктің осылай үш топқа бөлінуі шартты қисын екенін ескерген жөн. Өйткені, проблеманың адамға, адамның проблемаға қатысты болмауы, іс-сапар кезінде адамға проблемалық мәселелердің ұшыраспауы мүмкін емес. Очерк көсемсөзге құрылған көркем дүние болғандықтан онда айтылған ой дәуір талабына, сол заманның күн тәртібінде тұрған көкейтесті мәселелеріне бағытталады. Автор заман ағымындағы проблемаларға көпшілік назарын

аударып, соны шешу жолдарын қоғам алдына тосады. Дегенмен, кез келген тақырыптың негізгі аспектісі болады. Очерк түрлеріне тән белгілер де содан келіп шығады. Журналистикадағы очерктің әдебиеттегі очерктен айырмашылығы оның деректілігінде. Деректі-көркемжанр деп аты айтып тұрғандай очерк жазғанда автор ең алдымен, дерекке, нақты мәліметтерге сүйенеді, өмірде болған оқиға желісін өзек етеді. Бірақ, журналист сол фактілердің негізінде жан-жақты зерттеу жүргізеді. Өмірлік шындықтың қоғамдық-әлеуметтік мәнін қарастырады. Соның нәтижесінде очерктің сюжеттік-композициялық шешімін табу үшін шығармашылық ойдан қосу әдісін пайдаланады. Очерктің негізгі нысаны – адам. Кейіпкер ретінде адамның тұлғасын сомдап, образын ашу үшін көркемдік элементтерді қолданады. Бұл ретте очерк көкейдегі ойды түйіп айтуды, фактілерді жинақтай білуді талап етеді. Очерктің деректілігі мен көркемдігі осы тұста келіп ұштасады. Сондықтан да очерк деректік зерттеу мен көркем баяндау шекарасында тоғысқан жанр болып есептеледі. Негізінде очерк уақыт пен кеңістік аясындағы адам өміріне қатысты оқиғалар мен құбылыстарды қамтитын процестерді суреттейді. Демек, сол тұрғыдан келгенде очерк – өмір шежіресі. Очерктің сәтті шығуы әлбетте, журналистің шығармашылық ізденісіне, алдын ала жасалған әзірлігіне байланысты. «Қазақ тележурналистикасындағы кез келген телетуындыда ұлттық реңк болуы керек. Өйткені, ол – қазақ еліне ұсынылатын рухани өнім. Қазақ сөзінің дәнін қауызынан айыра білетін тележурналистерге ұлт көрермендері жылы қабақ танытады. Олардың сөз саптауына, үн үрдісіне ерекше сүйсінеді, бағалайды, жақын адамына балайды»[6]. Ғалым Бауыржан Омаров телешығарылымдардың ұлттық нақышы мен тележурналистердің ұлттық қолтаңбасы туралы өз ойын осылайша түйіндейді. Расында, «телевизияның тілі баспасөз тілінен өзінің уақытпен өлшенетіндігімен, яғни, хронометражымен және экрандағы бейне мен сөз үйлесімділігімен ерекшеленеді» [7].

Телевизия – тек өмірлік құбылыстар мен жасампаз жаңалықтарды паш ететін акпараттар арнасы ғана емес, сондай-ақ, эстетикалық ләззат сыйлайтын әсемдік әлемі, әдеби туындыларды, музыкалық шығармаларды, тіпті, күллі адамзатқа тән құндылықтарды экран арқылы ел игілігіне айналдыратын өнер өрісі, тікелей эфир тұрғысынан алғанда, қоғам өміріндегі маңызды оқиғалар мен қалың көпшіліктің арасын жалғап, көрерменді сол мезетте өтіп жатқан оқиғаға айна

қатесіз, қолма-қол тәнті ететін таңғажайып мүмкіндіктері бар бұқаралық ақпарат құралдарының ішіндегі бірегейі. Сол ғажайып тылсым сырға толы телеақпарат кеңістігіндегі шығармашылық шеберлік пен кәсіби ұшқырлық ұлттық үрдіске ұласып, ұлт тарихын, ұлт шежіресін, ұлт

тұлғаларын дәріптейтін телеочерктер көгілдір экран арқылы көрерменге жол тартса, жұртшылықтың жанын жадыратып, жақсылыққа ұмтылдырумен қатар, қазақ телевизиясының алтын қорын ұлттық төлтума телетуындылармен толықтырады.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы, 2000. – 19 б.
- 2 Телевизионная журналистика: учебник. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 202.
- 3 Сонда, 203 б.
- 4 Барманкулов М.К. Телевидение: деньги или власть. – Алматы: Санат, 1997. – С. 208.
- 5 Қараева Ш. Деректі фильм қазір ешқандай табыс әкелмейтін жанр болып тұр // «Алаш айнасы», 8 тамыз 2012. – 5-б.
- 6 Омаров Б. Қазақ тележурналистикасы: Кәсіби шеберлік және тіл мәдениеті. «Журналистика мен бұқаралық коммуникацияның өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. – Астана, 2015. – 24-25 б.
- 7 Майдунова О.Ф. Информационные жанры региональных, новостных телепрограмм: актуальные тенденции: учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург, 2011. – С.58.

References

- 1 Nazarbayev The flow of history. – Almaty, 2000. – 19 b.
- 2 Televizionnaya journalism (tutorial). – M: “Vyssaya School”, 2002. – S. 202.
- 3 Conda, 203 b.
- 4 Barmankulov TV: money or vlast. – Almaty: “Category” 1997. – S.208.
- 5 Karayev- S. // Documentary is now does not lead to success in any genre “Alash mirror”, August 8, 2012. – 5 p.
- 6 lobster B. Kazakh telejournalistika: Professional skills and language and culture. “The issues of journalism and mass communication” Republican Scientific-Practical Conference. – Astana, 2015j. – 24-25 b.
- 7 Maydurova O.F. Information regionalnıx genre, novostnıx teleprogrammax: Actual tendenciı. (Titled Methodological Manual) in St. Petersburg, 2011g. – 58.